

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TARIXIY SO'ZLARNING ETIMOLOGIK TAHLILI

Islomova Madina Axmad qizi

TerDPI, 1-kurs magistr

P.U.Bakirov

f.f.d.(DSc)., prof ,Ilmiy rahbar ,Termiz davlat universiteti

xorijiy filologiya fakulteti decani

***Annotatsiya.** Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida tarixiy o'tmishga oid so'zlarning etimologik shakllanishi, ularning semantik taraqqiyoti va madaniy-kontekstual belgilari lingvistik yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy leksik birliklarning ilk manbalari, ularning tipologik o'xshashliklari va funksional tafovutlari diaxron aspektida ko'rib chiqiladi. E'tibor, ayniqsa, tarixiy-diskursiv sohalarda qo'llanilgan, xalq xotirasida saqlanib qolgan va zamonaviy til tizimiga semantik transformatsiya yo'li bilan kirib kelgan birliklarga qaratiladi. Ushbu maqola tarixiy semantika, etimologik izlanish va milliy-lingvokulturologik omillar uyg'unligidagi holatlarni lingvistik tafakkur nuqtai nazaridan yoritadi.*

***Kalit so'zlar:** etimologiya, tarixiy leksika, semantik taraqqiyot, diaxron tahlil, lingvokultura, tarixiy-diskursiv birliklar, qiyosiy tilshunoslik*

***Annotation.** This article presents a comparative linguistic investigation of historical vocabulary in English and Uzbek, focusing on their etymological evolution, semantic development, and cultural-contextual characteristics. It examines the diachronic trajectories of historically rooted lexical items, highlighting their typological correspondences and functional divergences. Special attention is given to lexemes preserved in national memory and reintegrated into modern language through semantic transformation. The paper explores the interplay of historical semantics, etymological inquiry, and ethnolinguistic identity from a cognitive-linguistic perspective.*

***Keywords:** etymology, historical lexicon, semantic development, diachronic analysis, linguo-culture, historical discourse units, comparative linguistics*

Tarixiy leksika — tilning eng qatlamli va arxaik qatlami bo'lib, u milliy tafakkur, sivilizatsiyaviy jarayon va madaniy kodning lingvistik aksidir. Har bir tilning tarixiy o'tmishga oid so'z boyligi bu xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy-siyosiy tizimi va mintaqaviy identifikatsiyasining lingvistik ifodasidir. Ingliz va o'zbek tillaridagi bunday birliklarning etimologik o'rganilishi ularning genealogik manbalarini,

semantik evolyutsiyasini hamda lingvokulturologik intertekstual jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu maqola ikki tilga oid tarixiy leksik birliklarning shakllanish mexanizmlari, semantik transformatsiyalari va madaniy-diskursiv konnotatsiyalarini diaxron yondashuv asosida tahlil qilishni maqsad qiladi. Tadqiqot davomida tarixiy soʻzlarning oʻzaro tipologik mosligi va semantik tafovutlari lingvistik sistemadagi muvozanat va oʻziga xoslik mezonlari orqali izohlanadi.

Tarixiy leksika va uning etimologik tahlili boʻyicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tilshunoslikda asosiy metodologik yondashuvlar — diaxron tahlil, genealogik klassifikatsiya va semantik transformatsiyalar asosida shakllangan. Ingliz tilshunosligida Walter W. Skeat ilk etimologik lugʻatlar asoschisi sifatida tan olinadi; uning “An Etymological Dictionary of the English Language” asari tarixiy soʻzlarning fonetik va morfologik qatlamlarini oʻrganishda fundamental ahamiyatga ega [1:]. Eric Partridge tomonidan yaratilgan “Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English” esa zamonaviy leksik birliklarning qadimgi ildizlariga doir chuqur konsepsiyalarni taklif qiladi [2].

Oʻzbek tilshunosligida esa tarixiy lugʻat qatlamlarini etimologik nuqtai nazardan izchil oʻrgangan olimlardan biri — Sh. Rahmatullaev boʻlib, u oʻzining “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” va boshqa tadqiqotlarida turkiy ildizlarning qatlamlanishi, semantik oʻzgarishlari va tarixiy-metaforik kengayishlari haqida ilmiy asoslangan tahlillar bergan [3]. A. Madvaliev esa oʻzbek tilining qadimgi leksik tizimida arabcha va forsha kelib chiqishga ega tarixiy soʻzlarning fonetik-morfologik integratsiyasini tahlil qiladi [4]. N. Mahmudov til sistemasi taraqqiyotida tarixiy qatlamlarning diskursiv funktsiyasiga eʼtibor qaratadi hamda bunday birliklarning zamonaviy oʻzbek tilidagi semantik moslashuvini yoritadi [5:34-39].

Tilshunos olim T. Gʻaniyeva esa oʻzining qator ilmiy maqolalarida tarixiy-religioz va sivilizatsion mazmuni ifodalovchi birliklarning soʻz yaratuvchanlik salohiyatini ochib beradi [6: 45-50]. Ingliz va oʻzbek tilshunosligida bu yoʻnalishdagi izlanishlar umumiylik va oʻziga xoslik mezonlari orqali tahlil etilmoqda.

“Tarixiy leksika” – tushunchasiga olimlar turlicha fikr bildirib oʻtganlar. Jumladan: Sh. Rahmatullayev “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da “*Tarixiy leksika tilning eng qadimiy qatlamidir. Bu qatlam oʻzida xalqning oʻtgan hayot tarzini, tarixiy tafakkurini va ijtimoiy ongini lingvistik shaklda mujassam etadi*” deya taʼrif bergan boʻlsa [3: 31], A. Mavdaliyev “Oʻzbek tilining tarixiy leksik qatlamlari” nomli asarida “*tarixiy leksik qatlam — bu tilning oʻzlashgan, mahalliydashgan, biroq tarixiy muhitda faol boʻlgan birliklar jamlanmasidir. Ular orqali til va tarix oʻzaro kesishadi*” izoh bergan [4: 78]. Ingliz olimi E. Sapirning fikricha “historical words” – “*Historical words are more than*

linguistic forms; they are verbal fossils carrying the sediment of civilization [Tarixiy soʻzlar shunchaki lingvistik birliklar emas; ular oʻzida butun bir sivilizatsiyaning madaniy qatlamlarini mujassam etgan ogʻzaki yodgorliklardir] [7: 231], E. Partridge esa *“The etymological survival of historical vocabulary is a window into the collective consciousness of a people across centuries [Tarixiy soʻzlarning etimologik saqlanishi xalqlarning asrlar davomida shakllangan umumiy ongiga olib boruvchi ramziy bir oynadir]”* deb taʼriflaganlar [2: 56].

Izlanishlarimiz natijasida bir qator ingliz va oʻzbek tillaridagi tarixiy soʻzlarning etimologik kelib chiqishi va hozir kunda nutqda faol ishlatilishi yoki ishlatilmasligiga koʻra tasnifladik. Quyida uning jadval koʻrinishidagi shaklini koʻrishingiz mumkin:

Ingliz tilidagi tarixiy soʻzlarning etimologik kelib chiqishi		
Tarixiy soʻzlar	Etimologik kelib chiqishi	Nutqda faolligi
Thane	Old English <i>þegn</i> (“servant, warrior”)	Obsolete (used in historical texts)
Yeoman	Middle English, from Old English <i>geong man</i> (“young man”)	Rare (used in literary/historic contexts)
Serf	Latin <i>servus</i> (“slave”) via Old French <i>serf</i>	Obsolete (only in historical discourse)
Chivalry	Old French <i>chevalerie</i> (“horsemanship, knightliness”)	Rare, symbolic use (e.g., “act of chivalry”)
Manor	Anglo-Norman <i>maner</i> , from Latin <i>manere</i> (“to stay”)	Limited use (in legal/property terms)
Knight	Old English <i>cniht</i> (“boy, servant”)	Still used (symbolic or historic)
Fealty	Latin <i>fidelitas</i> (“faithfulness”) via Old French	Archaic (used poetically or legally)
Herald	Old French <i>herault</i> , from Frankish <i>hariwald</i> (“army ruler”)	Rare, formal use (e.g., royal herald)
Vassal	Medieval Latin <i>vassalus</i> (“servant”)	Obsolete, found in academic writing
Squire	Old French <i>escuyer</i> (“shield-bearer”)	Obsolete, now ironic or figurative
Oʻzbek tilidagi tarixiy soʻzlarning etimologik kelib chiqishi		

Amir	Arabcha amir (“buyuruvchi, boshliq”)	Faol (ism sifatida, tarixiy kontekstda)
Xon	Turkiy, mo‘g‘ulcha qan/khan (“hukmdor”)	Faol (tarixiy, kinoyaviy ma’noda)
Bek	Turkiy beg (“boshliq, zodagon”)	Faol (ism va tarixiy matnlarda)
Mirza	Forscha mir + za (“amir o‘g‘li”)	Passiv (asosan badiiy adabiyotda)
Bahodir	Turkiy batu+dur (“jasur, qahramon”)	Faol (ism sifatida, qahramon obrazida)
Sulton	Arabcha sultān (“hokimiyat egasi”)	Faol (ism, tarixiy matnlarda)
Sipoh	Forscha sepāh (“askar, qo‘shin”)	Passiv (tarixiy kontekstlarda)
Dorilfunun	Arabcha dar al-funun (“fanlar uyi/universitet”)	Passiv (tarixiy matnlarda)
Lashkar	Forscha lashkar (“armiya, harbiy kuch”)	Passiv (faqat tarixiy adabiyotda)
Muzaffar	Arabcha muzaffar (“g‘olib, zafar topgan”)	Faol (ism sifatida, tarixiy ramzda)

Yuqoridagi tahlil ingliz va o‘zbek tillaridagi tarixiy so‘zlarning etimologik shakllanishi bilan bir qatorda, ularning zamonaviy til tizimidagi funktsional maqomini aniqlashtirishga xizmat qiladi. Ingliz tilida bu kabi birliklarning aksariyati obsolescent ya’ni faol nutqdan chekinib, faqat tarixiy yoki badiiy kontekstlarda saqlanib qolgan bo‘lsa, o‘zbek tilidagi tarixiy so‘zlarning muayyan qismi hozirgi kunda ismlar, ramzlar yoki ideologik birliklar sifatida faol ishlatilishda davom etmoqda. Bu esa o‘zbek tilidagi tarixiy leksikaning semantik reaktualizatsiyasi hamda lingvokulturologik barqarorligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytamizki, ingliz va o‘zbek tillaridagi tarixiy so‘zlarning etimologik tahlili shuni ko‘rsatadiki, bu leksik qatlam til taraqqiyotining diaxron bosqichlarida nafaqat lingvistik tizimning bir bo‘lagi, balki xalqning tarixiy xotirasi va madaniy identitetining verbal ifodasi sifatida shakllangan. Tarixiy birliklarning semantik transformatsiyasi, ularning aktiv yoki passiv holatda saqlanishi tilning kognitiv va pragmatik darajalaridagi uzviylikni namoyon etadi. Ayniqsa, o‘zbek tilida tarixiy so‘zlarning zamonaviy nutqda turli uslubiy va ramziy shakllarda saqlanib qolishi milliy ongning lingvistik barqarorligini ifodalaydi. Shunday qilib, tarixiy leksika – bu faqat til tarixi emas, balki til orqali xalq tarixining o‘zidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Skeat W. W. An Etymological Dictionary of the English Language. Oxford: Clarendon Press, 1893.
2. Partridge E. Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English. London: Routledge and Kegan Paul, 1961.
3. Rahmatullaev Sh. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Toshkent: UzME nashriyoti, 2008.
4. Madvaliev A. O‘zbek tilining tarixiy leksik qatlamlari. Toshkent: Fan, 2005.
5. Mahmudov N. O‘zbek tili taraqqiyotida tarixiy birliklarning roli. Til va Adabiyot, 2010. – b. 34–39.
6. G‘aniyeva T. Tarixiy so‘zlarning semantik imkoniyatlari va stilistik xususiyatlari. Filologiya Masalalari, 2018 – b. 45–50.
7. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace and World, 1921. – pp. 231.